

Медвідь Н.С.

Вольова модальність у діловій писемності XVII – XVIII ст.

Медвідь Наталія Сергіївна, кандидат філологічних наук, доцент,
докторант, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна

Received October 23, 2013; Accepted November 15, 2013

Анотація: Статтю присвячено дослідженню вольової модальності та засобів її вираження в діловій писемності XVII–XVIII ст. Окреслено зміст поняття «вольова модальність», визначено лексико-граматичні засоби реалізації модальності у ділових документах зазначеного періоду. Проілюстровано мовним матеріалом типи вольової модальності: реальної вольової модальності, який передбачає вираження у ствердній формі реальності предикативних відношень, повідомлення про які не супроводжуються суб'єктивною оцінкою з боку мовця; реально-потенційної вольової модальності, який охоплює певний субстрат реально можливих явищ, що відповідають модальним значенням можливості, необхідності, достовірності.

Ключові слова: вольова модальність, модальне значення, модальні модифікатори, реальна вольова модальність, реально-потенційна вольова модальність.

У сучасній лінгвістиці спостерігається підвищений інтерес до категорії модальності. Ґрунтовні дослідження репрезентовано працями Н. Арутюнової, А. Бондарка, В. Виноградова, І. Вихованця, А. Грищенко, В. Шинкарука та ін. Дослідження граматичних явищ, пов'язаних з категорією модальності, зокрема волевиявлення (наказовості, дієвості, обов'язковості, можливості, достовірності тощо) у ділових текстах є актуальним, адже основною функцією документів є регулятивна, спрямована на висловлення розпоряджень та досягнення домовленостей в інституціоналізованому спілкуванні.

Засобам вираження вольової модальності в текстах кодексів України присвячена дисертаційна робота В. Рогожи [4]. Дослідниця обґрунтовує зміст поняття "вольова модальність" стосовно сучасного офіційно-ділового дискурсу, визначає засоби актуалізації модальності з урахуванням лексичних, морфологічних, реченневих параметрів юридичних документів. Дослідження стильової організації текстів ділової писемності XVII – XVIII ст. (звернена не до почуттів людини, а до її волі та розуму і є вираженням цієї волі) потребує опису засобів вираження вольової модальності у цих документах.

Мета розвідки полягає у здійсненні аналізу текстів ділових документів XVII – XVIII ст. з погляду категорії вольової модальності, що передбачає розв'язання конкретних завдань:

- 1) диференціювати функціонально-семантичні типи вольової модальності у ділових текстах;
- 2) здійснити аналіз лексико-граматичних засобів вираження вольової модальності.

Модальність є мовною універсалією і належить до основних категорій мови. Під поняттям "модальність" (лат. *modalis* – модальний, *modus* – міра, спосіб) розуміють функціонально-семантичну категорію, яка виражає відношення змісту висловлювання до дійсності і мовця до змісту висловлювання [6, с. 214]. Модальність, що виражає відношення до дійсності як реальне або ірреальне, називається об'єктивною, а та, що вказує на ставлення мовця до змісту висловлювання, – суб'єктивною. Таке розуміння сутності модальності сформулювалося під впливом концепцій диктуму і моду-су речення Ш. Баллі, модальності та модальних слів

В. Виноградова, а також сучасних концепцій функціонально-семантичних полів.

Суб'єктивна модальність наближається до емоційності, проте необхідно проводити чітку межу між ними. На думку В. Виноградова, комунікативно-стилістична категорія модальності, що використовує будь-які форми, які семантично чи функціонально здатні виражати авторський коментар у процесі мовлення [2, с. 148], є виявом так званої емоційної модальності. Російський лінгвіст М. Петров до модальності зараховує морально-етичні, емоційно-вольові, естетичні вияви особи адресанта [1, с.183]. В академічній граматиці чеської мови вольова модальність виокремлюється із суб'єктивної та визначаються її підтипи – модальність необхідності, можливості та наміру [7, с. 278].

Слідом за В. Рожною, вольову модальність визначаємо як відношення висловлення до дійсності в плані реальності/потенційності, зумовлене волевиявленням мовця щодо регулювання ділових відносин, яке виявляється у наказовості, забороні, розпорядженні, настанові, проханні тощо. Розрізняють лексико-семантичні (модифікатори модальності) та морфолого-синтаксичні (форми індикатива, імператива, інфінітива, теперішнього часу тощо) засоби вираження вольової модальності.

За відношення висловлення до дійсності вольову модальність диференціюють на два типи: 1) реальну вольову модальність (вираження у ствердній формі реальності предикативних відношень, повідомлення про які не супроводжуються суб'єктивною оцінкою з боку мовця); 2) реально-потенційну вольову модальність (вираження реально можливих відношень, що відповідають модальним значенням можливості, необхідності, достовірності) [4, с. 5].

Реальна модальність може виражатися формами дійсного способу, семантика форм яких передає волевиявлення мовця з модальними відтінками наказу, розпорядження, припису. Відношення змісту тихих висловлень до реалій об'єктивної дійсності сприймається беззастережно, відсутні елементи непередбачуваності, умовності, випадковості: *Полковниковъ наказному по(л)тавскому Григорію Буцкому з(ь)ста(р)ишиною полковою тамошиною ГД(б)является* [3, с. 42].

Реальну модальність із значенням безперервності, постійної закономірності виражають форми теперішнього часу, напр.: *Жалобу мнѢ поданную о(т)козаков села Гайворона Каленика Пархоменка с товарищи о(т)силая в кол(л)егію, рекомендую оной учинить по сей в(ѣ) согласіе малороссійскихъ правъ разсмотрение и рѣшеніе* [3, с.69-70]; *До сего находылся я при полковом НѢжинско(мъ) суде в письменнихъ указы(х) дѢль подьякцелярыстомъ, отправляя службу мою добропорядочно<, > а ннѢ желаю такуюю жь службу продо(л)жать пры суде земскомъ повѢту Батурынско(г)о* [3, с. 69]. Форми теперішнього часу часто вживаються не лише для позначення реального стану речей, але й дії, яка мислиться у майбутньому, зі значенням обов'язковості, неминучості та реальної повинності.

Вольова модальність актуалізується імперативною формою дієслова і передає волевиявлення мовця, яке залежно від конкретної ситуації набуває модальних відтінків наказу, поради, застереження тощо. Контекст допомагає сприйняти волевиявлення мовця, передане формами дійсного способу в значенні наказового. Індикатив у значенні імператива може мати модальні значення наказу, рекомендації, пропозиції, попередження, вимоги, дозволу, повідомлення, припису, санкції, розпорядження, пояснення, звернення, повинності, виконання, примусовості, заборони тощо.

Висловлення наказу характеризується здатністю до ієрархізації становища мовця та слухача: *В назначенный день сего июля <"13"> в субботу къ имѢющей быть церемонѢи для прочтения публичною высочайшей ея императорскаго величества грамоты и виносув церковь гетмански(х) клейнотовъ по о(т)битій утрѣ(нъ)ней зоры по даній первого сигнала с трех пушек <:> собратся вамъ в добромъ убранствѢ на коня(х) верхамы в домъ генералного войскового подскарбія Скоропадского <, > и з нимъ, поскарбыемъ генералнимъ, явится в зали егѢ ясневелможности<:> для того, что вы при церемонѢяльномъ несеній булавы гетманской з дому его ясневелможности высоко повелителного гетмана и кавалера<.> мѢте ехатъ по сторонамъ каляскы, в которо(й) везена будетъ имъ, генералнимъ подскарбіемъ, оная гетманска булава к церкви и обратно* [3, с. 62].

Заборона – це наказ не робити названої дії, тому пропозитивний зміст такого висловлення обов'язково містить заперечення: *Въ якомъ владѢнію того села... абы нѢхто не чинилъ жадное наименіое ... шкоди и пренагабана, тилно мѢти хочемъ и рейментарско приказуемъ* [5, с. 430].

Для позначення особливої категоричності, яку підсилюють додаткові лексичні засоби: прислівники, прикметники тощо, імперативність передається інфінітивом. Напр., *Отъ бывшихъ библиотекарей новой библиотеки іеромонаха Рувима, учителя синтаксимы <, > а старрой магистра аналогіи Луки Коржевича по*

реестру немедленно принять всѢ книги, не обходя никого <, > въ кого бы оныя книги не были<, > и сколько ихъ не явится <, >и какыя именно<, > о томъ доношеніемъ тотъ часъ представитъ ректору съ учителми [3, с. 66]. Імперативний інфінітив дає змогу осмислювати особу мовця узагальнено, що надає вислову офіційності, безапеляційності, виражає незаперечність, невідкладність дії.

Найпоширенішим способом вираження модальних відтінків дії, стану, явища є сполучення дієслів, одне з яких своїм лексичним значенням виражає модальність іншого, відтвореного формою інфінітива: *Понеже иногда требуютъ знатные господа видѢть библиотеку кіевскую, то старатся <, > чтобъ въ оной всегда чисто было<, > и книги какъ всеможно охранены бы были от пилѢ* [3, с. 68].

Реально-потенційна вольова модальність передбачає можливість чи необхідність перетворення потенційного в таке, що з волі мовця чи за бажанням виконавця дії може чи повинно стати реальним [4, с. 10]. Зовнішніми показниками реально-потенційного типу модальності є вживання таких видо-часових форм та модальних модифікаторів, які містять семи: можливість/неможливість, достовірність, необхідність, повинність, упевненість, неминучість.

Напр., модальне значення неможливості дії внаслідок об'єктивних умов чи суб'єктивних обставин, які унеможливають її реалізацію, актуалізує наявність заперечної частки **не**, яка змінює модальний зміст висловлення. Типовою формою вираження є дієслова теперішнього часу, форми майбутнього часу, інфінітиву: *Оныхъ книгъ въ академической библиотекѢ имѢющихся изъоной библиотеки на сторону безъ вѢдома ректора съ учителями отнюдь никому ни под какимъ видомъ не выдавать безъ росписокъ саморучныхъ писменно архіамтирскаго приказанія* [3, с. 67].

Волонтеративна ситуація передбачає наявність вольового мотиву, що забезпечує можливість реалізації дії, та формує модальне значення необхідності. Центральне місце в реалізації цього значення займають конструкції з модальними лексемами: *А когда кому изъ учителейпо усмотренію ректора съ учителями какіе книги изъ библиотеки видать будетъ потребно <, > то отъ таковыхъ взямая росписки саморучные <, > означать в тихъ роспискахъ именно на какія тѢ книги имъ даются сроки, якія росписки съ той же библиотеки хранить и за окончаніемъ сроковъ оныя книги отбырать<, > не обходя никого и не принимая ни от кого никакихъ извиненій* [3, с. 67].

Отже, функціонально-семантична категорія вольової модальності має об'єктивно-суб'єктивний зміст, характеризується значеннями реальності / потенційності та виявляється на різних рівнях мовної діяльності. Основними засобами вияву вольової модальності є модифікатори модальності, форми індикатива, імператива, інфінітива, теперішнього часу тощо. Перспективним для польшого дослідження є визначення семантичних підтипів кожного типу вольової модальності. Окремого дослідження потребують синтаксичні засоби вираження категорії вольової модальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бациевич Ф.С. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія. – Львів: ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Виноградов В.В. Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX вв.: учебник. – [3-е изд.]. – М.: Высш. школа, 1982. – 528 с.
3. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: зб. док.; відп. ред. Л.А. Дубровіна. – К.: Наукова думка, 1993. – 392 с.
4. Рогожа В.Г. Засоби вираження вольової модальності в текстах кодексів України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / В.Г. Рогожа. – К., 2005. – 24 с.
5. Універсали Івана Мазепи 1687–1709 / [упор. І.Бутич]. – К.; Львів: НТШ, 2002. – 780 с.
6. Шведова Н. Ю. Средства формирования и выражения субъективно-модальных значений // Русская грамматика: в 2 томах. – Т. 2. – М.: Наука, 1980. – С. 213–224.
7. Akademick mluvnice češtiny. – Praha: Academia, 1987. – 446 s.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Batsevich F. S. Narisi z lingvistichnoï pragmatiki: monografiya. – L'viv: PAIS 2010 goda. – 336 s.
2. Vinogradov V.V. Ocherki po istorii russkogo literaturnogo yazyka XVII–XIX vv.: Uchebnik. – [3- ye izd.]. – M.: Vyssh. shkola, 1982. – 528 s.
3. Dílova dokumentatsiya Get'manshchini XVIII st.: Zb. dok. vídp. red. L.A. Dubrovína. – K.: Naukova dumka, 1993. – 392 s.
4. Rogozha V.G. Zasobi virazhennya vol'ovoï modal'nosti v tekstakh kodeksiv Ukraïni: avtoref. dis. na zdobutya nauk. stupenya kand. filol. nauk: spets. 10.02.01 " Ukraïns'ka mova " / V.G. Rogozha. – K, 2005. – 24 s.
5. Uníversali Ívana Mazepi 1687-1709 / [upor. Í.Butich]. – K. ; L'vív: NTSH 2002 goda. – 780 s.
6. Shvedova N. YU. Sredstva formirovaniya i vyrazheniya sub"yektivno-modal'nykh znacheniy // Russkaya grammatika: v 2 tomakh. – T. 2 – M: Nauka, 1980. – S.213–224.

Medved N.S. Will modality in business XVII – XVIII centuries writing

Abstract: The article studies the will modality and means of its expression in the business XVII – XVIII centuries writing. The concept of "will modality" is proved, lexical and grammatical means of modality realization in business documents of specified period are defined. Due to linguistic material the will modality types are illustrated: real will modality that provides the affirmative expression of the reality predicate relations, reports are not accompanied by subjective evaluation from the the speaker's side; real and potential will modality, which includes a substrate of realistically possible events.

Keywords: will modality, modal meaning, modal modifiers, modal modifiers, real will modality, real and potential will modality.

Медведь Н.С. Волевая модальность в деловой письменности XVII – XVIII вв.

Аннотация: Статья посвящена исследованию волевой модальности и средств ее выражения в деловой письменности XVII – XVIII вв. Обосновано содержание понятия "волевая модальность", определены лексическо-грамматические средства реализации модальности в деловых документах указанного периода. Проиллюстрировано языковым материалом типа волевой модальности: реальной волевой модальности, предусматривающий выражение в утвердительной форме реальности предикативных отношений, сообщение о которых не сопровождается субъективной оценкой со стороны говорящего; реально-потенциальной волевой модальности, охватывающий определенный субстрат реально возможных явлений, отвечающих модальным значением возможности, необходимости, достоверности.

Ключевые слова: волевая модальность, модальное значение, модальные модификаторы, реальная волевая модальность, реально-потенциальная волевая модальность.